

ORCID: 0000-0002-6525-3821

Książki adresowe stanowią wyjątkowe źródła dla badań nad wiekiem dziewiętnastym. Szczególnie ważne są przy podejmowaniu badań biograficznych, a w przypadku Gdańska, w dużej mierze pozbawionego dokumentacji archiwalnej władz miejskich, w wielu wypadkach okazują się wręcz niezastąpione. Na lokalnym gruncie ich pierwowzorów można poszukiwać w serii *Das itzt-lebende Dantzig...* wydawanej od 1741 roku i stanowiącej spisy urzędników samorządowych wraz z dodatkowymi informacjami na temat wybranych profesji². Zaprzestano ją redagować wraz z dostaniem się Gdańska pod panowanie Królestwa Pruskiego w 1793 roku i tylko na

² Więcej na ten temat zob.: P. Paluchowski, *Das itzt-lebende Dantzig... Drukowane spisy gdańskich urzędników z lat 1741-1810*, „Libri Gedanenses”, t. 37 (2020), s. 67-81.

krótko wznowiono w okresie napoleońskim³. Druki te zawierały personalia osób i, poza wyjątkami, nie podawano w nich miejsca urzędowania ani zamieszkania. Natomiast pierwsza gdańska książka adresowa, w pełnym tych słów znaczeniu, ukazała się w 1796 roku, a więc gdy miasto znajdowało się pod panowaniem pruskim. Jej kolejne wydania opublikowano w latach 1797 i 1800⁴.

Do tej pory późniejsze gdańskie książki adresowe nie stały się przedmiotem bliższej analizy źródłowej. Wyjątkiem jest tutaj wydawnictwo przygotowane przez Reinharda Wenzela, zawierające w sobie edycję wybranych druków z lat 1777, 1797 i 1888⁵. Warto zatem przybliżyć ten temat, co może być przydatne nie tylko dla badaczy dziewiętnastowiecznego Gdańska. W niniejszym tekście omówiono trzy książki adresowe, które ukazały się w latach 1817, 1830 i 1831. Początkową cezurę stanowi rozpoczęcie drugiego panowania państwa pruskiego nad Gdańskiem w 1814 roku, które nastąpiło wraz z zakończeniem okresu napoleońskiego. W tym czasie wymienione wydawnictwa ukazywały się incydentalnie, a następny druk z 1836 roku należy zaliczyć do późniejszej już fazy – charakteryzującej się zarówno bardziej ustaloną formą treści, jak i stałymi wydawcami, spośród których pierwszym został Friedrich Wilhelm Bach. Jednak należy zaznaczyć, iż przyjętych ram nie należy traktować jako ostrych granic. Autor ma bowiem zamiar w następnych tekstach kontynuować omawianie tego typu źródeł, a z uwagi na ograniczenie tekstu, cezurę taką należało w którymś miejscu postawić.

W omawianym okresie, jak zostanie to przedstawione poniżej, osoby przygotowujące gdańskie książki adresowe miały różne zapatrywania na to, co powinno się w nich znaleźć. Pominięto jednak omówienie różnorodnych opisów topograficznych, wykazów statystycznych i innych druków, które nie zawierały spisów mieszkańców⁶. Podczas przygotowywania niniejszego opracowania wykorzystano miejscową prasę, informującą o ukazaniu się kolejnych publikacji. Bogactwo wiadomości tam zawartych sprawiło, że posiadając początkowo tylko rok wydania danej książki adresowej, autor był zmuszony do przeprowadzenia czasochłonnej kwerendy, ale w zamian udało dotrzeć się do informacji rzucających nowe światło na proces wydawniczy. Jako że tekst ma charakter źródłowy, w przypadku książek adresowych z omawianego okresu podano również miejsca ich przechowywania i sygnatury, co może znacznie ułatwić badaczom dotarcie do nich.

Pierwsza, zachowana książka adresowa po epoce napoleońskiej: *Adreß-Buch für das Königl. Danziger Regierungs-Departement...* ukazała się w 1817 roku w dru-

³ *Das neue jetzt-lebende Dantz...*, Dantzig 1809, 1810.

⁴ Więcej na ten temat zob.: P. Paluchowski, *Gdańskie książki adresowe w latach 1793–1807*, „Libri Gedanenses”, t. 38 (2021), s. 143–165.

⁵ *Das Danziger Adreßbuchwesen*, von R. Wenzel, Hamburg 2004; tam też przywołanie literatury dotyczącej książek adresowych obszaru niemieckojęzycznego wraz z bibliografią takich wydawnictw gdańskich.

⁶ Zob. np. tekst dotyczący rejencji gdańskiej: *Übersicht der Bestandtheile und Verzeichniss aller Ortschaften des Danziger Regierungs-Bezirktes*, Danzig 1820.

karni Daniela Ludwiga Wedla⁷ (il. 1). Obejmowała ona teren miasta Gdańska wraz z policyjnym okręgiem i zawierała 441 ponumerowanych stron oraz rozkładaną tabelę na jej końcu. Jako miejsce wydania wskazano prasowy kantor (*Königliche Intelligenz-Adreß-Comptoir*) znajdujący się przy ulicy Brodtbänkengasse 697 (Chlebnicka). Wstęp do tej publikacji ukończono w sierpniu 1817 roku, a podpisał się pod nim Johann Carl Alberti, z pochodzenia gdańszczanin, wcześniej uczęszczający do miejscowego Gimnazjum Akademickiego⁸. Działalność wydawniczą rozpoczął jeszcze w okresie napoleońskim, przejmując w 1808 roku gazetę ogłoszeniową „Danziger Anzeigen und dienliche Nachrichten”⁹, która od 1813 roku nosiła nazwę „Danziger Intelligenzblatt für den Bezirk der Königlichen Regierung zu Danzig”. Alberti mieszkał przy wspomnianej już ulicy Brodtbankengasse, posiadając też księgarnię przy Langer Markt 425 (Długi Targ). Jego żoną była Joanna Henrietta Sietam, z którą miał trójkę synów¹⁰.

Alberti na łamach „Danziger Intelligenzblatt” zapowiadał wcześniej ukazanie się swojej publikacji. Po raz pierwszy uczynił to dołączając do numeru z 1 marca 1817 roku ekstraordynaryjne ogłoszenie datowane na 28 lutego 1817 roku. Mowa w nim o potrzebie wydania książki adresowej Gdańska, która po raz ostatni ukazała się w 1800 roku, a więc jej treść była zdezaktualizowana. Jak zauważono, wprawdzie ukazało się po tym czasie *Das neue jetzt-lebende Dantzic...*, ale wydawnictwo to nie mogło uchodzić za pełny spis mieszkańców. W ogłoszeniu założono, że nowa pozycja nosić będzie tytuł „Allgemeine Adreß-Buch der Königl. Preuß. See- und Handlungsstadt Danzig auf das Jahr 1817” i składać się z trzech części. Jako objętość wskazano od 24 do 30 arkuszy. Wydawca zachęcał czytelników do wpłat na rzecz subskrypcji książki adresowej, tak aby pewniejszym stało się jej ukazanie. Kosztowało to jednego talara pruskiego (*Reichsthaler Preuß. Courant*). Przewidywano wtedy, że pozycja ukaze się w końcu kwietnia 1817 roku¹¹.

W tym samym temacie kolejny anons nosił datę 29 marca 1817 roku i mówił o przystąpieniu do druku książki adresowej. Informowano w nim, że nadal istniała

⁷ *Adreß-Buch für das Königliche Danziger Regierungs-Departement mit besonderer Berücksichtigung der Stadt Danzig und ihres Polizei-Bezirks*, Danzig 1817, PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Od 687 8°; Od 687a 8° [dalej cyt.: *Adreß-Buch* 1817]; egzemplarz w Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. Sz 6782, uznany został za stratę wojenną; informacja o wydrukowaniu tej publikacji w zakładzie D.L. Wedla, zob.: *Das Danziger Adreßbuchwesen...*, s. 441; szczegółowe dane na temat dziejów tej drukarni, zob.: M. Gliński, *Daniel Ludwig Wedel*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=WEDEL_DANIEL_LUDWIG,_księgarz [dostęp 11.11.2022].

⁸ *Księga wpisów uczniów Gimnazjum Gdańskiego 1580–1814*, oprac. Z. Nowak, P. Szafran, Gdańsk 1974, s. 362 i 370.

⁹ O wcześniejszych dziejach tego periodyku, zob.: P. Paluchowski, *Danziger Erfahrungen w latach 1739–1793. Studium z dziejów gdańskiego czasopiśmiennictwa*, Warszawa 2013.

¹⁰ Dane biograficzne na podstawie: M. Gliński, *Johann Carl Alberti*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=ALBERTI_JOHANN_CARL,_wydawca [dostęp 10.11.2022].

¹¹ „Intelligenz-Blatt für den Bezirk der Königlichen Regierung zu Danzig”, No. 18, 1.03.1817 [Extraordinaire Beilage zu No. 18. des Danziger Intelligenz-Blatts], s. 331–332; tamże, No. 20, 8.03.1817 [Zweite Beilage zu No. 20. des Danziger Intelligenz-Blatts], s. 368–369.

możliwość przesłania do kantoru Albertiego swoich danych uwzględniających imię, nazwisko, miejsce zamieszkania, a także wykonywany zawód. Dotyczyło to tych osób, które były szczególnie zainteresowane zamieszczeniem swoich personaliów w przygotowywanym druku. Jako zakończenie procesu wydawniczego wskazano 15 kwietnia 1817 roku. Ponowiono również ofertę zamówienia subskrypcji publikacji¹². Niestety czas pracy znacznie się wydłużył. Dopiero pod koniec lipca 1817 roku ukazało się ogłoszenie zachęcające do przedpłaty książki w cenie jednego talara. Ta oferta była aktualna tylko do 10 sierpnia, a później wydawnictwo miało sprzedawać o osiem groszy drożej¹³.

Gdańska książka adresowa z 1817 roku rozpoczynała się od słów wstępu: „In der gut gemeinten Absicht, meinen Mitbürgern ein nützliches Handbuch zu übergeben, übernahm ich die Herausgabe dieses Adreß-Buches”¹⁴ („Z dobrze pojętym zamiarem przekazania współobywatelom przydatnego podręcznika, zająłem się wydaniem tej książki adresowej” (tłum. P.P.). Następnie Alberti wskazywał na wielką trudność przygotowania takiej publikacji i wyjaśniał nie dotrzymanie obietnicy złożonej w pierwszych prasowych ogłoszeniach na ten temat. Powodem tego była decyzja o rozszerzeniu jej zakresu poza miasto Gdańsk oraz dołączenie informacji statystycznych. Podkreślono jednak, że dzięki temu oddawano do rąk czytelników coś więcej niż tylko samą książkę adresową. Autor tłumaczył również, iż czwarta część została wydrukowana jako ostatnia z uwagi na opóźnienie otrzymania informacji dotyczących królewskich władz sądowniczych i medycznych. Podczas druku zdążyły zmienić się dane dotyczące wojska – wskutek przemieszczenia pułków. Z tego to powodu nieaktualne informacje wprawdzie pozostały w książce, ale w ostatniej części dodano wiadomości o nowo stacjonujących oddziałach.

We wstępie odniesiono się również do cen sprzedaży tego wydawnictwa. Alberti wcześniej zaproponował prenumeratę opiewającą na jednego talara, i choć książka została znacznie poszerzona, pozostawił to bez zmian. Natomiast inne osoby mogły nabyć nieoprawioną publikację za półtora talara, a koszt oprawionej był o dziewięć groszy droższy. Autor ten fragment tekstu kończył słowami: „Daß ich bei dieser Unternehmung nichts gewinne, wird Jeder, der Druck und Papierpreis und die vielen mit der Herausgabe solcher Nachrichten unvermeidlichen Kosten kennt, ohne weitere Versicherung glauben. Dies ist indeß nicht meine Absicht gewesen, und werde ich meine höchste Belohnung nur in der Zufriedenheit meiner Mitbürger mit meiner Arbeit suchen”¹⁵ („Że nic nie zyskuję na tym przedsięwzięciu uwierzy bez dalszych zapewnień każdy, kto zna cenę druku i papieru oraz wiele nieuniknionych

¹² Tamże, No. 26, 29.03.1817 [Zweite Beilage zu No. 26. des Danziger Intelligenz-Blatts], s. 500.

¹³ Tamże, No. 58, 19.07.1817 [Dritte Beilage zu No. 58. des Intelligenz-Blatts], s. 1153; tamże, No. 59, 23.07.1817 [Beilage zu No. 59. des Intelligenz-Blatts], s. 1171; tamże, No. 60, 26.07.1817 [Dritte Beilage zu No. 60. des Intelligenz-Blatts], s. 1197.

¹⁴ *Adreß-Buch* 1817, s. nienumerowana, na początku publikacji; wydawnictwo to krótko omówiono w: *Das Danziger Adreßbuchwesen...*, s. XXXIII.

¹⁵ *Adreß-Buch* 1817, s. nienumerowana, na początku publikacji.

kosztów związanych z publikacją takich wiadomości. Nie było to jednak moim zamiarem, a najwyższej nagrody szukać będę jedynie w zadowoleniu moich współobywateli z mojej pracy” (tłum. P.P.).

Gdy książka adresowa się ukazała, w wydawanym przez Albertiego „Intelligenz-Blatt für den Bezirk der Königlichen Regierung zu Danzig” w listopadzie 1817 roku pojawiło się krótkie ogłoszenie o sprzedaży publikacji o treści: „Das vor einigen Monaten vor mir angekündigte Adreßbuch für Danzig, hat nunmehr die Presse verlassen, ist 30 Bogen stark geworden, und von heute ab bei mir Brodbänkengasse No. 697. für 1 Rthlr. 30 gr. Preuß. Cour. zu bekommen; die Herren Subscribenten aber bezahlen nur, meiner ersten Bekanntmachung gemäß, 1 Rthlr. Preuß. Courant. Danzig, den 19. November 1817. J. C. Alberti”¹⁶. („Zapowiedziana kilka miesięcy temu książka adresowa dla Gdańska wyszła właśnie spod prasy, ma grubość 30 arkuszy i od dzisiaj będzie dostępna u mnie przy Brodbänkengasse 697 za jednego talara pruskiego i 30 (srebrnych) groszy; natomiast panowie abonenci płacą tylko, zgodnie z moim pierwszym ogłoszeniem, jednego talara pruskiego. Gdańsk, 19 listopada 1817. J.C. Alberti” (tłum. P.P.).

Podobne w treści ogłoszenie ukazało się jeszcze w końcu listopada 1817 roku: „Das Adreßbuch für Danzig, welches kürzlich die Presse verlassen hat, ist forwährend bei mir im Königl. Intelligenz-Comptoir, Brodbänkengasse No. 697. für 1 Rthlr. 8 ggr. Cour. zu bekommen. J.C. Alberti”¹⁷. (Książka adresowa dla Gdańska, która niedawno wyszła spod prasy, jest obecnie dostępna u mnie w królewskim kantorze gazety ogłoszeniowej Intelligenz, Brodbänkengasse 697 za jednego talara (pruskiego) i osiem srebrnych groszy do nabycia (tłum. P.P.))¹⁸.

Pierwsza część książki adresowej z 1817 roku rozpoczynała się wymienieniem władz wojskowych oraz składu królewskiej 10. brygady¹⁹. Następne strony poświęcono urzędowi nadprezydenta prowincji Prus Zachodnich, gdzie wskazano również jego prerogatywy. W siedmiu punktach wymieniono: sprawy stanowe, zwierzchnictwo nad instytucjami obejmującymi całą prowincję, zachowanie wewnętrznego bezpieczeństwa publicznego, w razie wojny prowadzenie spraw z tym związanych w porozumieniu z odpowiednimi władzami, administrowanie kościołami poprzez funkcjonowanie konsystorza w Gdańsku, państwowy nadzór nad Kościołem kato-

¹⁶ „Intelligenz-Blatt für den Bezirk der Königlichen Regierung zu Danzig”, No. 93, 19.11.1817 [Zweite Beilage zu No. 93. Intelligenz-Blatts], s. 1976; ogłoszenie powtórzono również w: tamże, No. 94, 22.11.1817 [Zweite Beilage zu No. 94. Intelligenz-Blatts], s. 1996.

¹⁷ Tamże, No. 96, 29.11.1817 [Zweite Beilage zu No. 96. Intelligenz-Blatts], s. 2042; ogłoszenie ukazało się również w: tamże, No. 97, 3.12.1817 [Zweite Beilage zu No. 97. Intelligenz-Blatts], s. 2060; tamże, No. 98, 6.12.1817 [Zweite Beilage zu No. 98. Intelligenz-Blatts], s. 2084; tamże, No. 100, 13.12.1817 [Dritte Beilage zu No. 100. Intelligenz-Blatts], s. 2128.

¹⁸ Podobne ogłoszenia, zob.: tamże, No. 102, 20.12.1817 [Dritte Beilage zu No. 102. Intelligenz-Blatts], s. 2182; tamże, No. 103, 24.12.1817 [Zweite Beilage zu No. 103. Intelligenz-Blatts], s. 2202.

¹⁹ *Adreß-Buch* 1817, s. 1–12.

lickim w prowincji oraz czuwanie nad sprawami medycznymi, dla których ciałem doradczym było *Medizinal-Collegium* (*Kolegium Medyczne*). Co warto podkreślić, najwięcej tekstu poświęcono wyjaśnieniu, na czym polegało zwierzchnictwo nad sprawami religijnymi²⁰.

Następnie skupiono się na rejencji gdańskiej, krótko opisując jej zasięg terytorialny oraz podział lokalnej administracji na dwa wydziały. Pierwszy z nich zajmował się szeroko pojętym bezpieczeństwem publicznym i epidemiologicznym oraz kwestiami wojskowymi. W skład kompetencji drugiego wydziału wchodziły dochody, o ile nie było do tego wyznaczonych innych instytucji, a także zajmowanie się porządkiem w zakresie handlu, fabryk, rzemiosł i korporacji oraz budownictwo lądowe i wodne²¹.

Jako trzeci organ opisano konsystorz Prus Zachodnich²². Dalej w kolejności zostały wymienione władze instytucji dobroczynnych, a w tym Domu Ubogich, Sierocińca oraz Lazaretu²³. Po nich znalazły swoje miejsce władze policyjne z podziałem na dystrykty²⁴.

Kolejnym przedstawionym punktem była gdańska filia Towarzystwa Biblijnego (*Bibel-Gesellschaft*), i co warto odnotowania, poświęcono jej nieco uwagi w towarzyszącym opisie. Mowa w nim o marcu 1806 roku, kiedy to ówczesny pastor kościoła św. Trójcy Jacob Gottlieb Ehwalt (Ehwald) poprzez prasowe ogłoszenie zachęcił mieszkańców Gdańska do wpłat na rzecz berlińskiego Towarzystwa Biblijnego²⁵. Ówczesnie odzew, jak pisano w książce adresowej, spotkał się z niewielkim udziałem z powodu niesprzyjających okoliczności. Dlatego oficjalnie założenie gdańskiej filii Towarzystwa odbyło się dopiero w dniu 12 października 1814 roku. Gdy książka była przygotowywana, liczyło ono 106 członków, ale w wydawnictwie zamieszczono tylko dane jego władz w Gdańsku²⁶. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że pierwsza próba powołania gdańskiej filii Towarzystwa nie była znana szerzej w literaturze, a jako oficjalną datę jej założenia podawano dzień wcześniejszy, to jest 11 października 1814 roku²⁷. Inną kwestią wartą odnotowania jest fakt, że w prasie na początku 1818 roku wydrukowano spis członków Towarzystwa, liczącego w Gdańsku 132 osób²⁸.

W omawianej książce adresowej na kolejnym miejscu znalazły się biblioteki, te publiczne – była wśród nich obecna PAN Biblioteka Gdańska wymieniona jako:

²⁰ Tamże, s. 13–14.

²¹ Tamże, s. 14–16.

²² Tamże, s. 16.

²³ Tamże, s. 33–35.

²⁴ Tamże, s. 36–38.

²⁵ „Danziger Nachrichten und Anzeigen”, 22 St., 15.03.1806 [Beilage zu No. 22. der Danziger Nachrichten], s. nienumerowane.

²⁶ *Adreß-Buch* 1817, s. 39–40.

²⁷ Zob.: M. Gliński, *Towarzystwo Biblijne*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=-TOWARZYSTWO_BIBLIJNE [dostęp 10.11.2022].

²⁸ *Namen-Verzeichniß der resp. Mitglieder der Danziger Bibelgesellschaft, nach alphabetischer Ordnung vom Jahr 1817*, „Intelligenz-Blatt für den Bezirk der Königlichen Regierung zu Danzig”, No. 2, 7.01.1818 [Extraordinaire Beilage zu No. 2. des Intelligenz-Blatts], s. 48–52.

Raths-Bibliothek im Gymnasio – jak i prywatne²⁹. Po nich przedstawiono składy osobowe wybranych instytucji: Królewskiego Pruskiego Sądu Handlowo-Morskiego w Gdańsku (*Königlichen Preussischen Commerzien- und Admiralitäts-Collegium zu Danzig*), którego siedziba znajdowała się przy Długim Targu 501³⁰, oraz komisji do spraw regulacji zadłużenia miasta³¹. Po raz kolejny pojawiło się stowarzyszenie, tym razem Towarzystwo Pokoju (*Die Stiftung der Friedens-Gesellschaft*). W jego opisie podkreślono, że nie jest ono instytucją ogólnej pomocy dla ubogich, ale wspiera wybitne umysły w ich intelektualnej edukacji. Z jego pomocy korzystali niezamożni chłopcy i młodzieńcy o wyjątkowych zdolnościach³². Następnie, już bez dodatkowych opisów, wskazano skład gdańskiej żandarmerii i dyrekcji zajmującej się podatkami od handlu³³. Natomiast miejsce na wytłumaczenie działalności poświęcono w przypadku Rzemieślniczej Komisji Egzaminacyjnej (*Die gewerbliche Prüfungs-Commission*) wykazując jej sześć wydziałów³⁴, a także wydrukowano personalia osób wchodzących w skład Królewskiej Inspekcji Budownictwa Portowego (*Königl. Haafen-Bau-Inspection*)³⁵. Po tym wskazano osoby odpowiedzialne za szpitale w mieście³⁶ oraz informacje dotyczące periodyku wydawanego właśnie przez Alberta. Siedziba redakcji „*Danziger Intelligenzblatt*” mieściła się również przy Brodtbänkengasse 697 i czynna była od godziny 9.00 do 12.00 oraz od 14.00 do 17.00. Wydawany był w środy i w soboty, a ogłoszenia przyjmowano do wieczora w poniedziałek i czwartek. Opłata za jeden drukowany wiersz wynosiła jeden grosz³⁷.

Dalsze informacje w książce adresowej dotyczyły świątyń luterzańskich, kalwińskich, katolickich, anglikańskich, reformowanych francuskich, menonickich oraz synagogi. Podobnie, jak miało to miejsce w książkach adresowych wydawanych w Gdańsku przed okresem napoleońskim, podawano w tych miejscach również godziny nabożeństw, choć nie dotyczyło to wyznania mojżeszowego³⁸. Na dalszych stronach wymieniono również obsadę kościołów znajdujących się poza Gdańskiem³⁹.

W tej części znalazło się miejsce na poinformowanie czytelników między innymi o składzie władz Towarzystwa Przyrodniczego (*Naturforschende Gesellschaft*)⁴⁰ i policji⁴¹

²⁹ *Adreß-Buch* 1817, s. 40–41.

³⁰ Tamże, s. 41–42.

³¹ Tamże, s. 42.

³² Tamże, s. 42–43; na temat tej organizacji, zob.: M. Gliński, *Towarzystwo Pokoju*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=TOWARZYSTWO_POKOJU [dostęp: 10.11.2022].

³³ *Adreß-Buch* 1817, s. 43–44.

³⁴ Tamże, s. 44–47.

³⁵ Tamże, s. 47.

³⁶ Tamże, s. 47–50.

³⁷ Tamże, s. 50.

³⁸ Tamże, s. 51–64.

³⁹ Tamże, s. 64–69.

⁴⁰ Tamże, s. 73–74.

⁴¹ Tamże, s. 74–83.

oraz personaliach królewskich pocztmistrzów⁴². Te ostatnie informacje uzupełniono spisem dni i godzin przybywającej i odjeżdżającej z Gdańska poczty⁴³. Dopiero na 87 stronie rozpoczynały się personalia związane z Radą Miejską⁴⁴ z wyszczególnieniem jej 15 deputacji⁴⁵. Na końcu tej części znalazły się jeszcze informacje o szkołach, a przede wszystkim zatrudnionych tam nauczycielach⁴⁶. Wymieniono też prywatnych dydaktyków⁴⁷.

W drugiej części publikacji znalazły się dane o miejskich obywatelach i mieszkańcach gdańskiego terytorium, podzielone na 202 profesje przedstawione alfabetycznie⁴⁸. Natomiast trzecia część poświęcona została władzom wojskowym i rozpoczynała się od podania liczebności oficerów i niższych rangą żołnierzy na tymże terytorium. Tych pierwszych miało być 543, a drugich 11.864⁴⁹. Po podaniu personaliów osób dowodzących poszczególnymi batalionami, znalazła się także tabela z wykazem nazw okrętów, ich armatorów, tonażu, rodzaju, nazwisk kapitanów oraz liczbie zaokrętowanych marynarzy. Łącznie było ich 79⁵⁰. Następnie, w podobnej formule, wymieniono burdyny, czyli płaskodenne jednostki żaglowe służące do rozładunku bądź załadunku większych statków niemogących wpłynąć bezpośrednio do portu. Tych naliczono 57⁵¹. Z kolei beznapędowych lichtug miało być 16⁵². Czytelnicy mogli również poznać wysokość opłat za przewóz promami⁵³.

Z punktu widzenia współczesnego badacza dziejów miasta ciekawie przedstawia się tabela nosząca tytuł *Rettungs-Anstalten (Urządzenia ratownicze)*. Została ona poprzedzona tekstem mówiącym o funkcjonujących dziewięciu stacjach ratowniczych przeznaczonych dla osób, które topiły się, zaccadziły się, próbowały się powiesić lub z innych powodów potrzebowały ratowania życia. Znalazła się tam również informacja, że wszyscy postronni byli zobowiązani udzielić pomocy poszkodowanemu, wezwać innych ludzi i użyć dostępnych narzędzi⁵⁴.

Czytelnicy książki adresowej mogli pozyskać z niej szczegółowe informacje dotyczące nocnych stróżów i oświetlenia ulicznego⁵⁵. W publikacji zamieszczono też przeliczniki skali ciepła Reaumure'a, Reygera i Fahrenheita, które w okresie wcześ-

⁴² Tamże, s. 84.

⁴³ Tamże, s. 85–87.

⁴⁴ Tamże, s. 87–89.

⁴⁵ Tamże, s. 89–99.

⁴⁶ Tamże, s. 102–107.

⁴⁷ Tamże, s. 109–111.

⁴⁸ Tamże, s. 113–240.

⁴⁹ Tamże, s. 241.

⁵⁰ Tamże, s. 276–281.

⁵¹ Tamże, s. 282–285.

⁵² Tamże, s. 286.

⁵³ Tamże, s. 294–299.

⁵⁴ Tamże, s. 301–302.

⁵⁵ Tamże, s. 302–327.

niejszym zamieszczano w gdańskich kalendarzach⁵⁶. Następnie przedstawiono wiadomości natury statystycznej dotyczące ilości budynków, ludności oraz zwierząt gospodarskich w poszczególnych rejonach według stanu na 1816 rok (dla porównania podano informacje z lat 1814 i 1815)⁵⁷. Po tym wymieniono gdańskie spichlerze, podając ich nazwy, właścicieli oraz pojemność⁵⁸. Na końcu tej części znalazł się opis zakładu kąpielowego prowadzonego przez Jeana Georga Haffnera przy ulicy Poggenpuhl 381 (Żabi Kruk)⁵⁹.

W ostatniej, to jest w czwartej części, przedstawiono władze sądownicze poszczególnych poziomów, rozpoczynając od prowincji Prus Zachodnich, a następnie prezentując te mające zwierzchnictwo nad rejencją gdańską, zarówno pierwszej (sądy miejskie Gdańska i Elbląga) jak i drugiej klasy (sądy w pozostałych miastach powiatowych)⁶⁰. Na końcu znalazły się informacje o Kolegium Medycznym⁶¹ i nowych pułkach wojskowych⁶². Całość publikacji zamknięto suplementem wskazującym zmiany, jakie zaszły podczas przygotowywania druku⁶³, indeksem osobowym⁶⁴ oraz rozkładaną kartą z tabelą wskazującą stanowiska gaśnicze na terenie Gdańska⁶⁵. Łącznie, jak już wspomniano, książka liczyła 441 ponumerowanych stron.

Jak okazało się po wydaniu publikacji, nie obyło się bez pomyłek. Kupca i prowadzącego wymianę walutami A.O. Delmansona, mieszkającego przy ulicy Wollwebergasse 1994 (Tkacka), pominięto w książce adresowej w rubryce *Geldwechsler*, dlatego postanowił on na łamach prasy przypomnieć o sobie i jednocześnie polecić swoje usługi⁶⁶.

Alberti, działający jako wydawca, dzierżawił *Königliche Intelligenz-Adreß-Comptoir*, co jednak zakończyło się wraz z dniem 31 marca 1826 roku. Odtąd administrację prasowego kantoru przejął C.F.G.B. Wernich, królewski dyrektor poczty w Gdańsku⁶⁷.

⁵⁶ Tamże, s. 328; przykład takiej tabeli z przelicznikiem temperatury powietrza, zob.: *Vergleichungs-Tafel des Reaumischen, Fahrenheitischen und des in Danzig gebräuchlichen von Gottfried Reyger eingeführten Thermometers* [w:] P.A. Lampe, *Neuer Haus- und Geschichts-Calender, auf das Jahr nach Christi Geburt MDCCCXIII für die Stadt Danzig und benachbarte Oerter berechnet*, Danzig [1812].

⁵⁷ *Adreß-Buch* 1817, s. 329–336.

⁵⁸ Tamże, s. 337–347.

⁵⁹ Tamże, s. 348; ogłoszenie to zostało wykorzystane w: J. Dargacz, *Od Sopotu po Stogi. Początki kąpielisk morskich w okolicach Gdańska (1800–1870)*, Gdańsk 2020, s. 156.

⁶⁰ *Adreß-Buch* 1817, s. 349–361.

⁶¹ Tamże, s. 361.

⁶² Tamże, s. 362–365.

⁶³ Tamże, s. 366–370.

⁶⁴ Tamże, s. 371–441.

⁶⁵ Tamże, w egzemplarzu o sygnaturze Od 687 8°, po s. 328, a w egzemplarzu o sygnaturze Od 687a 8°, s. nienumerowana, na końcu publikacji.

⁶⁶ „Intelligenz-Blatt für den Bezirk der Königlichen Regierung zu Danzig”, No. 95, 26.11.1817 [Beilage zu No. 95. Intelligenz-Blatts], s. 2017.

⁶⁷ Ogłoszenie na ten temat, zob.: tamże, No. 24, 25.03.1826 [Extraordinaire Beilage zu No. 24. des Intelligenz-Blatts], s. 597–598; tamże, No. 25, 29.03.1826, s. 601–602.

Wydawca książki adresowej z 1817 roku zmarł 26 stycznia 1832 roku⁶⁸. Według informacji zamieszczonej w „Danziger Dampfboot” jego śmierć miała nastąpić około godziny 19.00, gdy wracał ze spaceru⁶⁹. Stosowny nekrolog ukazał się również w „Intelligenz-Blatt”⁷⁰.

Kolejna gdańska książka adresowa: *Adreßbuch der Königlich Westpreussischen See- und Handlungsstadt Danzig...* ukazała się dopiero po trzynastu latach⁷¹ (il. 2). Jej wydawcą był Simon Anhuth mieszkający przy Langenmarkt 432 (Długi Targ). Równolegle prowadził on działalność wydawniczą i księgarską, na przykład reklamując subskrypcję pamiętników Johannya Schopenhauera⁷².

Pierwsza zapowiedź nowej gdańskiej książki adresowej ukazała się z datą 14 grudnia 1829 roku i po raz pierwszy anons ten opublikowano w numerze „Intelligenz-Blatt” na dzień następny. W notce prasowej informowano o pracach nad tym wydawnictwem, którego ukazanie się przewidywano na luty 1830 roku. Stwierdzono, że wzorowano się na układzie książki adresowej z 1817 roku, choć jej zakres będzie mniejszy i obejmie tylko Gdańsk wraz z przedmieściami. Do mieszkańców tych terenów wystosowano prośbę, aby do końca grudnia 1829 roku przesłali swoje imiona, nazwiska, zawód i dokładny adres. Zorganizowano też subskrypcję publikacji, która miała trwać do końca stycznia 1830 roku. Osobom zapisującym się do zakupu tego wydawnictwa proponowano cenę 18 groszy w przypadku egzemplarzy na gorszym rodzaju papieru i jednego talara za wydawnictwo na lepszym podkładzie. Zapowiadano, że po tym okresie zakup będzie droższy o jedną trzecią⁷³.

Jednak i w tym wypadku prace nad książką adresową znacznie się wydłużyły. W ogłoszeniu datowanym na 1 kwietnia 1830 roku zapewniano, że ukaże się ona w końcu miesiąca i zostanie dostarczona subskrybentom zgodnie z umową. Cały czas, aż do wydrukowania ostatniego egzemplarza, można było zapisywać się do subskrypcji. Tym razem wydawca zapowiadał, że cena już po wydrukowaniu będzie o jedną czwartą wyższa od tej z przedsprzedaży⁷⁴. O wydaniu publikacji zawiadomiono na łamach miejscowej prasy po raz pierwszy w numerze „Intelligenz-Blatt” z 12 maja 1830 roku. Anhuth oferował książkę za wcześniej podane ceny, czyli

⁶⁸ M. Gliński, *Johann Carl Alberti...*

⁶⁹ „Danziger Dampfboot für Geist, Humor, Satire, Poesie, Welt- und Volksleben, Korrespondenz, Kunst, Literatur und Theater”, No. 8, 28.01.1832, s. 38.

⁷⁰ „Intelligenz-Blatt für den Bezirk der Königlichen Regierung zu Danzig”, No. 24, 28.01.1832 [Beilage zu No. 24], s. 253.

⁷¹ *Adreßbuch der Königlich Westpreussischen See- und Handlungsstadt Danzig und deren combinirte Vorstädte*, Danzig 1830, Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. Sz 6788 [dalej cyt.: *Adreßbuch* 1830]; w PAN Bibliotece Gdańskiej, sygn. Od 691 8°, zaginął przed 1972 rokiem.

⁷² „Intelligenz-Blatt für den Bezirk der Königlichen Regierung zu Danzig”, No. 107, 10.05.1830, s. 1104.

⁷³ Tamże, No. 93, 15.12.1829, s. 3240–3241.

⁷⁴ Tamże, No. 78, 2.04.1830, s. 766–767; tamże, No. 84, 10.04.1830, s. 838.

18 groszy bądź jednego talara. Obowiązywały one do końca maja, a od 1 czerwca miano płacić odpowiednio 25 groszy bądź jednego talara i 10 groszy⁷⁵.

Na stronie tytułowej książki adresowej odnotowano, że ukazała się ona w kwietniu 1830 roku. Pozbawiona była wstępu i – jak zapowiadano w ogłoszeniu – starano się oddać układ poprzedniego wydawnictwa, rozpoczynając od władz wojskowych⁷⁶, a następnie przedstawiając organy cywilne⁷⁷. Podobne informacje zamieszczono odnośnie do kościołów⁷⁸, szkół⁷⁹, bibliotek⁸⁰, Towarzystwa Przyrodniczego⁸¹, szpitali i opieki społecznej⁸². Pojawiły się też nowe dane, na przykład dotyczące Stowarzyszenia Rzemieślniczego (*Der Gewerbe-Verein*)⁸³. Książka zawierała też alfabetyczny spis profesji wraz z danymi osób je wykonujących i punktów handlowych⁸⁴. Całość, liczącą 222 ponumerowanych stron, zamknięto wykazem zauważonych pomyłek⁸⁵, indeksem osobowym⁸⁶ i tabelą z wykazem gdańskich jednostek nawodnych⁸⁷.

Simon Anhuth zmarł 28 kwietnia 1833 roku około godziny 15.30. Jak zawiadamiano w gdańskiej prasie, miał wtedy 54 lata, a jego odejście związane było z chorobą klatki piersiowej⁸⁸. W ogłoszeniu datowanym na 2 maja 1833 roku wdowa po nim Christina Renata Anhuth ogłaszała kontynuowanie działalności swojego męża i prosiła innych o zaufanie do tego przedsięwzięcia⁸⁹.

Jeszcze za życia Albertiego i Anhutha ukazała się kolejna gdańska książka adresowa: *Danziger Stadt- und Adreß-Almanach für das Jahr 1831*, tym razem sygnowana przez Wilhelma Schumachera⁹⁰ (il. 3). Urodził się on w Gdańsku w 1800 roku, ale do 1821 roku służył w wojsku pruskim. Do rodzinnego miasta powrócił w 1823 roku; parał się pisaniem utworów literackich, publikując między innymi powieść o życiu Zachariasza Zappio⁹¹. Jeszcze przed wydaniem książki adresowej, w 1831 roku powołał do życia czasopismo kulturalne „Danziger Dampfboot für Geist, Hu-

⁷⁵ Tamże, No. 109, 12.05.1830, s. 1127; pierwsze ceny były proponowane również w ogłoszeniu z 26 maja 1830 r., zob.: tamże, No. 120, 26.05.1830, s. 1258.

⁷⁶ *Adreßbuch* 1830, s. 1–9.

⁷⁷ Tamże, s. 10–32.

⁷⁸ Tamże, s. 59–73.

⁷⁹ Tamże, s. 73–82.

⁸⁰ Tamże, s. 82–84.

⁸¹ Tamże, s. 84–86.

⁸² Tamże, s. 87–94.

⁸³ Tamże, s. 86–87.

⁸⁴ Tamże, s. 138–176.

⁸⁵ Tamże, s. 177–182.

⁸⁶ Tamże, s. 183–222.

⁸⁷ Tamże, s. nienumerowana, na końcu publikacji.

⁸⁸ „Intelligenz-Blatt für den Bezirk der Königlichen Regierung zu Danzig” No. 100, 30.04.1833, s. 966.

⁸⁹ Tamże, No. 103, 4.05.1833, s. 996.

⁹⁰ *Danziger Stadt- und Adreß-Almanach für das Jahr 1831*, hrsg. von W. Schumacher, Danzig 1831, PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Od 693 8° [dalej cyt.: *Adreß-Almanach* 1831]; Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. Sz 6789-1831.

⁹¹ W. Schumacher, *Zacharias Zappio, oder Liebe und Leben eines Danziger Bürgers*, Danzig 1840.

mor, Satire, Poesie, Welt- und Volksleben, Korrespondenz, Kunst, Literatur und Theater”, które przetrwało do 1879 roku⁹². Do świąt Wielkiej Nocy 1831 roku mieszkał przy ulicy Korkenmachergasse 786 (Szewska), a następnie przy ulicy Diernergasse 157 (Za Murami)⁹³. Z kolei druk z 1836 roku wymienia go jako mieszkańca domu przy ulicy Heilige Geistgasse 911 (Św. Ducha), uhonorowanego dużym złotym medalem „für Kunst und Wissenschaft” przyznawanym przez króla pruskiego. Zmarł 28 kwietnia 1837 roku⁹⁴.

W miejscowej prasie książkę adresową Schumachera po raz pierwszy zapowiedziano pod koniec stycznia 1831 roku. Było to zaproszenie do jej subskrybowania. Podpisany pod ogłoszeniem gdański literat oznajmiał, że ukaze się ona najpóźniej w pierwszych dniach marca, a jej objętość będzie wynosiła od 9 do 10 arkuszy. Jednocześnie dodawał: „ein Drittel des Inhalts aber der belletristischen Unterhaltung gewidmet sein: nämlich Berichte über die vorjährigen Lokaleignisse, Kunstbegebenheiten, und scherzhafte prosaische und poetische Aufsätze liefern”⁹⁵ („jedna trzecia treści powinna być poświęcona rozrywce literackiej: relacjom z ubiegłorocznych wydarzeń lokalnych, artystycznych oraz żartobliwym prozaicznym i poetyckim esejom” (tłum. P.P.)).

Schumacher nadmieniał też, że poprzednie publikacje zawierały przestarzałe dane, a w tym personalia osób dawno temu zmarłych. Uważał, że jego przedsięwzięcie uniknie takich błędów z uwagi na wiarygodność źródeł, z których korzystano podczas redagowania książki. Nie chciał zarabiać na tych danych, dlatego zaoferował najniższą z możliwych cen, a mianowicie 15 groszy za egzemplarz nabyty w ramach wcześniejszej subskrypcji. Warto podkreślić, że redaktor nie oczekiwał przedpłaty, a tylko pisemnego zobowiązania do późniejszego zakupu wydawnictwa na przygotowanych przez niego drukach. Można je było znaleźć w dawnej drukarni Wedla, w miejscu zamieszkania Schumachera oraz, jak to określono, w kilku punktach spotkań towarzyskich⁹⁶.

⁹² Więcej na temat tego tytułu: M. Babnis, *Czasopisma kulturalne wydawane w Gdańsku do połowy XIX wieku*, „Libri Gedanenses” t. 19/20, 2003, s. 76–78.

⁹³ Notka prasowa o zmianie miejsca zamieszkania W. Schumachera, zob.: „Intelligenz-Blatt für den Bezirk der Königlichen Regierung zu Danzig”, No. 99, 30.04.1830, s. 1008.

⁹⁴ K. Forstreuter, *Schumacher Wilhelm*, [w:] *Altpreußische Biographie*, hrsg. von C. Krollmann, Bd. 2, Marburg 1969, s. 648; informacje prasowe o jego śmierci: „Intelligenz-Blatt für den Bezirk der Königlichen Regierung zu Danzig”, No. 99, 29.04.1837, s. 836; „Danziger Dampfboot für Geist, Humor, Satire, Poesie, Welt- und Volksleben, Korrespondenz, Kunst, Literatur und Theater” [Schaluppe No. 47 zum Danziger Dampfboot No. 51], No. 51, 29.04.1837, s. 297 (pośmiertne wspomnienie, zob.: tamże, No. 52, 2.05.1837, s. 300–302); J. Mosakowski, *Dzieje Gdańska w niemieckiej powieści historycznej XIX wieku*, Pruszczyk Gdański 2009, s. 115–118; M. Głiński, *Wilhelm Schumacher*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=SCHUMACHER_WILHELM [dostęp: 11.11.2022].

⁹⁵ „Intelligenz-Blatt für den Bezirk der Königlichen Regierung zu Danzig”, No. 24, 29.01.1831, s. 232.

⁹⁶ Tamże.

Już w wydaniu „Intelligenz-Blatt” z 5 lutego 1831 roku Schumacher donosił, że subskrypcja okazała się sukcesem, a druk książki rozpocznie się w następnym tygodniu. Cały czas można było zapisywać się, a cena w takim wypadku miała wynosić 15 groszy. Po wydrukowaniu publikacji przewidywano jej wzrost do 25 groszy. Spisem prenumeratorów zajmował się Johann Jakob Kowsky. Redaktor prosił również o dostarczenie danych osób, które niedawno zmieniły swoje miejsce zamieszkania, aby mógł te informacje zamieścić w dodatku do książki adresowej⁹⁷. Natomiast 8 marca 1831 roku Schumacher donosił, że pierwsze arkusze wydawnictwa zawierające nazwiska mieszkańców od litery A do D zostaną wydrukowane w bieżącym, a reszta w następnym tygodniu. Zachęcał też wszystkie osoby do zgłoszenia swoich danych, tak aby mogły być one poprawnie zaprezentowane w książce. Osoby, których nazwiska zaczynały się od liter A, B, C i D musiały to zrobić do 9 marca włącznie, reszta zaś do końca tygodnia. Jednocześnie powiadomiono o zamknięciu przedsprzedaży. Schumacher nadmieniał również, że zlecenia zakupu pochodziły również z zagranicy. Tym ważniejszym stawało się podanie poprawnych danych przez osoby zajmujące się handlem i prowadzące przedsiębiorstwa. Można je było pozostawić u L. Delmanzo w dawnej drukarni Wedla, w sklepie papierniczym Johanna Wilhelma Oertella w Wysokiej Bramie⁹⁸, w sklepach z przyprawami J.C. Oeckermanna przy Fischmarkt 1599 (Targ Rybny), Friedricha Augusta Wagnera przy Langgarten 55 (Długie Ogrody) i J.F. Lamprechta przy Kassubischer Markt 884 (Targ Kaszubski), a także w winiarni Augusta Woycke i u samego Schumachera przy Korkenmachergasse 786⁹⁹. Książka adresowa na 1831 rok ukazała się dokładnie 2 kwietnia 1831 roku. Właśnie od tego dnia Schumacher wysyłał egzemplarze do subskrybentów. Redaktor zaznaczył, że będzie to trwało kilka dni, ale można było uzyskać pozycję w miejscu, gdzie ją zamówiono bądź w jego mieszkaniu. Istniała też możliwość zakupu książki przez nie-subskrybentów po cenie 20 groszy¹⁰⁰.

Druk omawianego źródła datowano w nim na marzec 1831 roku i ukazało się w drukarni spadkobierców Wedla. Jak miało się okazać, była to jedyna gdańska książka adresowa, którą nazwano almanachem¹⁰¹. Nie zamieszczono wstępu, a rozpoczęto ją od alfabetycznego spisu mieszkańców, podając ich profesję oraz miejsce zamieszkania¹⁰². Następną część nazwano *Verzeichniß der Haupt-Lokale und Bureaus* (*Spis głównych lokalów i biur*), wymieniając tam między innymi siedzibę wydawnictwa prasowego i banku¹⁰³. Na kolejnym miejscu znalazły się dane agencji zajmują-

⁹⁷ Tamże, No. 30, 5.02.1831, s. 296.

⁹⁸ Na jego temat, zob.: M. Gliński, *Johann Wilhelm Oertell*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=OERTELL_JOHANN_WILHELM,_kupiec,_malarz-amator [dostęp: 11.11.2022].

⁹⁹ „Intelligenz-Blatt für den Bezirk der Königlichen Regierung zu Danzig”, No. 56, 8.03.1831, s. 558–559.

¹⁰⁰ Tamże, No. 77, 2.04.1831, s. 776.

¹⁰¹ Zauważono to w: *Das Danziger Adreßbuchwesen...*, s. XI.

¹⁰² *Adreß-Almanach* 1831, s. 1–104.

¹⁰³ Tamże, s. 105.

cych się ubezpieczaniem na wypadek pożarów i zgonów¹⁰⁴. Po tym wymieniono 19 wyborczych i 34 miejskich okręgów znajdujących się na terenie Gdańska, wskazując, które ulice wchodziły w ich skład¹⁰⁵, a także kto stał na ich czele¹⁰⁶. W publikacji z 1831 roku znalazło się również miejsce dla: wykazu przychodzących i odchodzących kursów pocztowych¹⁰⁷ oraz omówienia sygnałów dźwiękowych oznaczających pożar¹⁰⁸.

Na końcu książki adresowej Schumacher umieścił utwór poetycki zatytułowany *Poetische Bemerkungen nach der prosaischen Vollendung und Betrachtung des allgemeinen Namen- und Wohnungs-Verzeichnisses. [Statt einer Vorrede.]*¹⁰⁹ (*Uwagi poetyckie po prozaicznym uzupełnieniu i rozpatrzeniu ogólnego indeksu nazwisk i mieszkań [Zamiast przedmowy]*). Publikacja została zamknięta kroniką 1830 roku, która omawiała między innymi miejscowe instytucje pomocy oraz wydarzenia muzyczne i teatralne¹¹⁰, a także wykaz zmian powstałych w trakcie druku¹¹¹. Natomiast nie opisano w niej epidemii cholery w Gdańsku z 1831 roku¹¹². Całość zawarto na 137 ponumerowanych stronach, co stanowiło znacznie mniej niż we wcześniejszych publikacjach.

Oczywiście także w tej książce adresowej nie obyło się bez pomyłek, które zostały zauważone już po jej wydrukowaniu. Jedną z nich dementował na łamach prasy miejski chirurg G.L. Koch, który został w niej określony również jako balwierz, co było nieprawdą¹¹³. Mając na uwadze te błędy, ale także zmiany wynikłe podczas druku, Schumacher na początku maja 1831 roku ogłosił wydanie apendyksu. Jednocześnie każdego, kto zauważył nieścisłość w wydanej książce, prosił o zgłoszenie tego faktu do drukarni Wedla. Poinformował też, że są jeszcze egzemplarze do sprzedaży, a wśród nich uszkodzone, które sprzedawano po obniżonej cenie 10 groszy¹¹⁴.

¹⁰⁴ Tamże, s. 105–106.

¹⁰⁵ Tamże, s. 106–109.

¹⁰⁶ Tamże, s. 109–114.

¹⁰⁷ Tamże, s. 114–116.

¹⁰⁸ Tamże, s. 117.

¹⁰⁹ Tamże, s. 118–122.

¹¹⁰ Tamże, s. 123–134.

¹¹¹ Tamże, s. 135–137.

¹¹² Stwierdzenie takie pojawia się w: J. Mosakowski, dz. cyt., s. 118 oraz przyp. 27. Zapisano tam: „Rok 1831 okazał się dla Schumachera wyjątkowo łaskawy. Wydał on wówczas *Danziger Stadt- und Adreß-Almanach für das Jahr 1831*, w którym opisał między innymi epidemię cholery”. Mosakowski powołuje się na wykorzystanie tych danych w: E. Włodarczyk, *Kultura materialna i warunki życia ludności [w:] Historia Gdańska*, t. 4, cz. 1: 1815–1920, red. E. Cieślak, Sopot 1998, s. 175; tymczasem w wymienionej syntezie dziejów Gdańska powołano się na inną pracę W. Schumachera, *Geschichte der Cholera in Danzig im Jahre 1831*, Danzig 1831, zob.: E. Włodarczyk, dz. cyt., s. 175, przyp. 9 i 10. Jak już wspomniano, *Danziger Stadt- und Adreß-Almanach* ukazał się 2 kwietnia 1831 roku, a pierwsze przypadki zachorowania na cholerę w mieście odnotowano później, to jest w końcu maja.

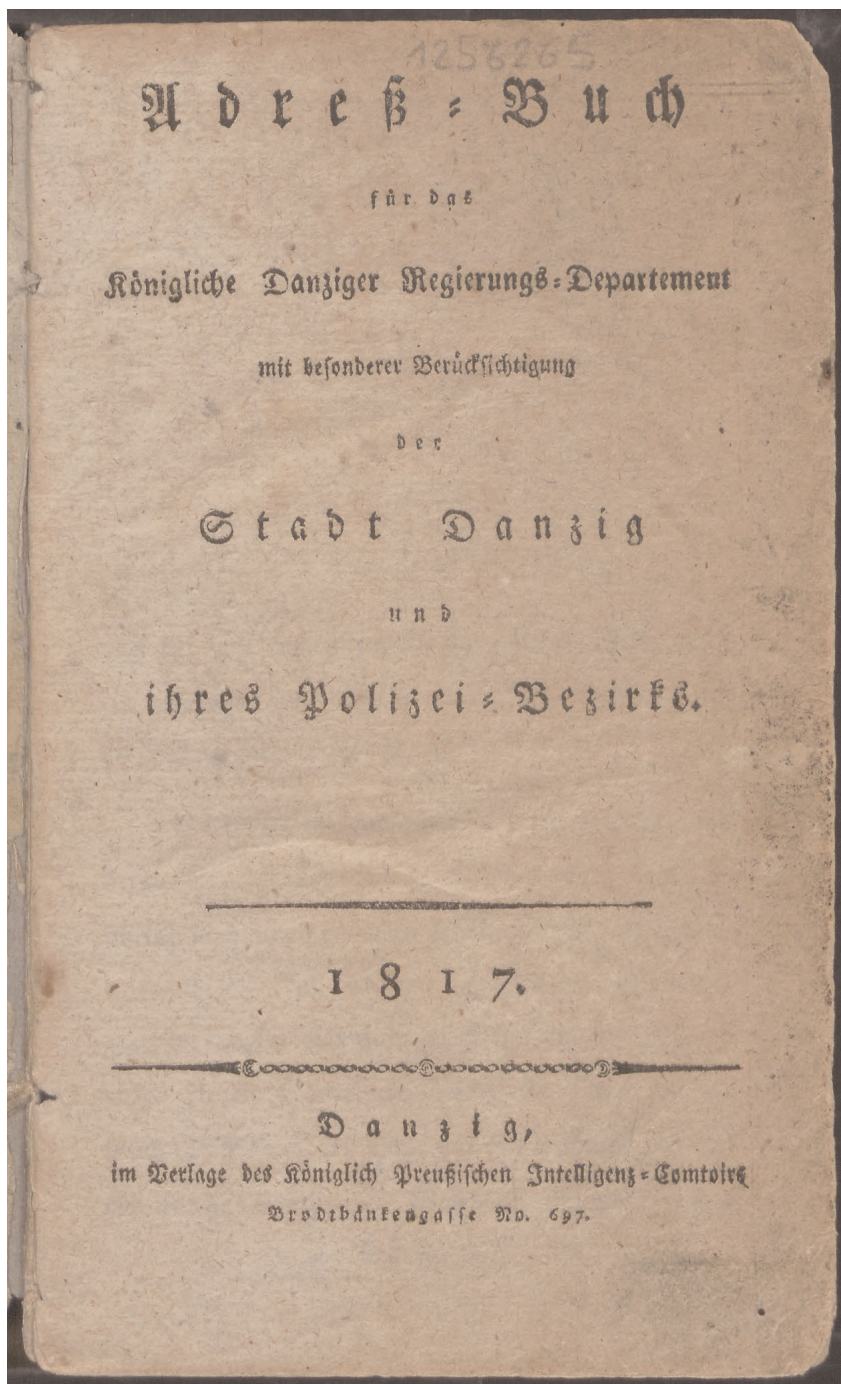
¹¹³ „Intelligenz-Blatt für den Bezirk der Königlichen Regierung zu Danzig”, No. 98, 29.04.1831, s. 998.

¹¹⁴ Tamże, No. 100, 2.05.1831, s. 1022; zapewne dodatkową część książki adresowej wydrukowano jako jej strony 135–137.

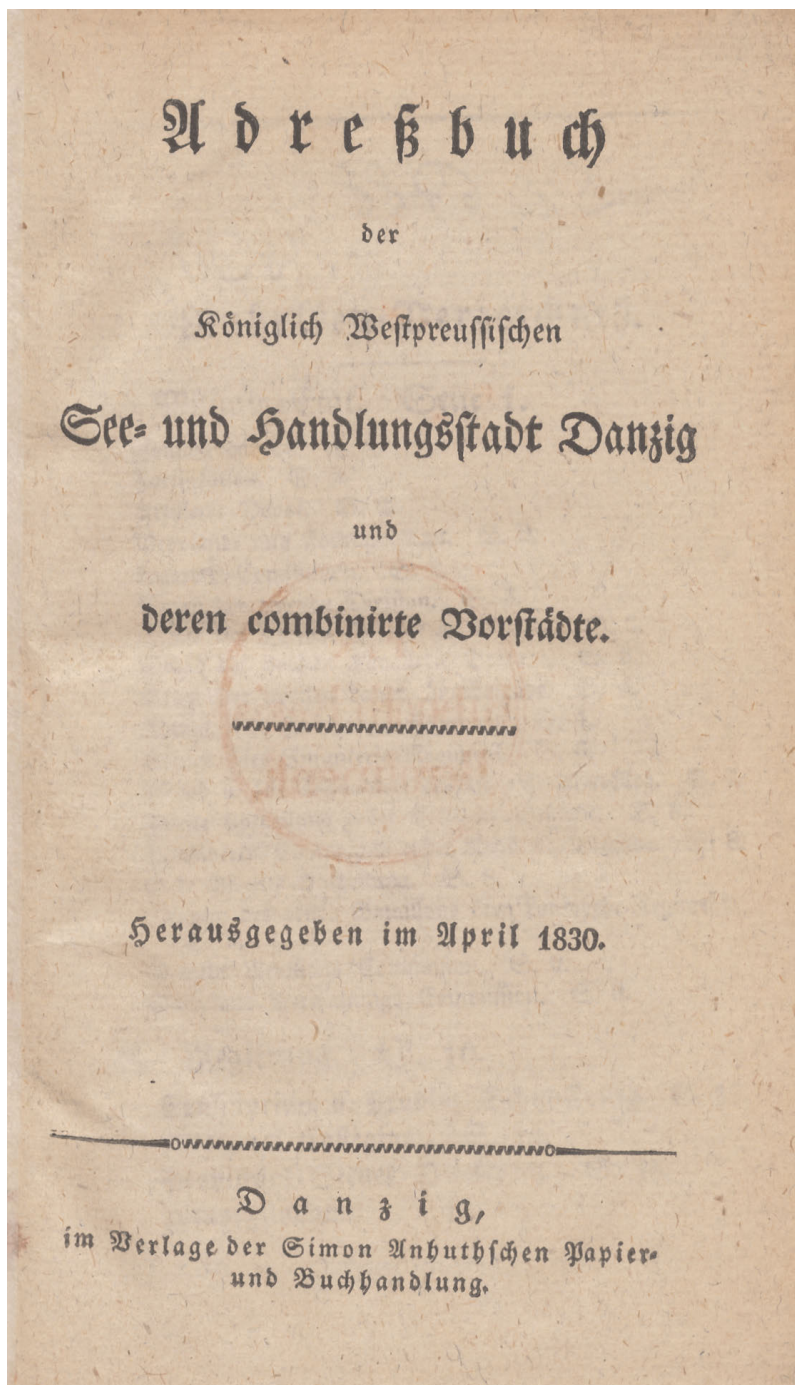
Porównując trzy przedstawione wyżej publikacje trudno nie oprzeć się wrażeniu, że za każdym razem pomysł na nie był zupełnie odmienny. Reinhard Wenzel widzi w nich strukturę opartą na wcześniejszych wydawnictwach gdańskiego księgarza i drukarza Ferdinanda Troschela, co jednak wydaje się zbyt uogólnieniem¹¹⁵. Alberti w 1817 roku chciał stworzyć pewnego rodzaju przewodnik służący tak mieszkańcom, jak i przyjezdnym. Jego książka adresowa zawierała nie tylko spisy osób, ale również sporo danych statystycznych, często wybiegających poza obszar miasta Gdańska, a także, w przypadku kilku instytucji, ich krótkie opisy. Natomiast Anhuth w 1830 roku, choć wzorując się na poprzedniej publikacji, znacznie zawęził zakres swojego wydawnictwa. Z kolei w druku z 1831 roku widać kulturalne zacięcie Schumachera, który skromne wydawnictwo zaopatrzył w część literacką, dosyć nieoczywistą jak na tego typu pozycję.

Na kolejną książkę adresową gdańszczanie oczekiwali pięć lat, do 1836 roku, ale w okresie późniejszym zaczęto je wydawać nawet znacznie częściej. Apogeum tego ruchu wydawniczego można datować na drugą połowę XIX wieku i w takiej formule trwało ono aż do drugiej wojny światowej.

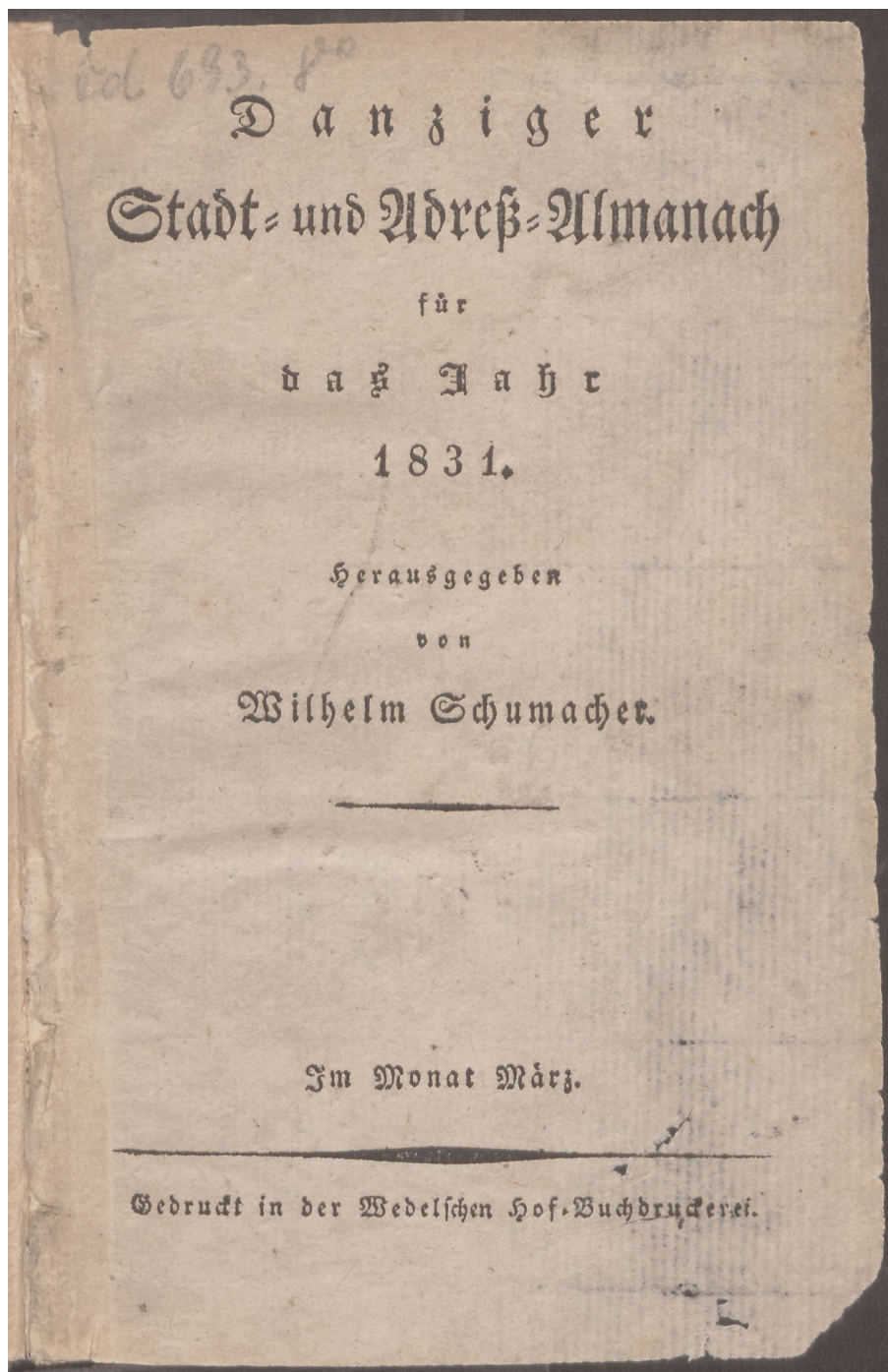
¹¹⁵ *Das Danziger Adreßbuchwesen...*, s. XXXIII-XXXIV. Por. P. Paluchowski, *Gdańskie książki adresowe...*, s. 143-165.

1. Adreß-Buch für das Königliche Danziger Regierungs-Departement mit besonderer Berücksichtigung der Stadt Danzig und ihres Polizei-Bezirks, Danzig 1817, strona tytułowa (PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Od 687 8°).

2. *Adreßbuch der Königlich Westpreussischen See- und Handlungsstadt Danzig und deren combinirte Vorstädte*, Danzig 1830, strona tytułowa
(Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Signatur Sz 6788).

3. *Danziger Stadt- und Adreß-Almanach für das Jahr 1831*, hrsg. von W. Schumacher, Danzig 1831, strona tytułowa (PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Od 693 8°).

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Adreß-Buch für das Königliche Danziger Regierungs-Departement mit besonderer Berücksichtigung der Stadt Danzig und ihres Polizei-Bezirks, Danzig 1817, PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Od 687 8°; Od 687a, 8°.

Adreßbuch der Königlich Westpreussischen See- und Handlungsstadt Danzig und deren combinirte Vorstädte, Danzig 1830, Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. Sz 6788.

Danziger Stadt- und Adreß-Almanach für das Jahr 1831, hrsg. von W. Schumacher, Danzig 1831, PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Od 693 8°; Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. Sz 6789-1831.

„Danziger Dampfboot für Geist, Humor, Satire, Poesie, Welt- und Volksleben, Korrespondenz, Kunst, Literatur und Theater”

– No. 8, 28.01.1832; No. 51, 29.04.1837 [Schaluppe No. 47 zum Danziger Dampfboot No. 51]; No. 52, 2.05.1837.

„Danziger Nachrichten und Anzeigen”

– 22 St., 15.03.1806 [Beilage zu No. 22. der Danziger Nachrichten].

„Intelligenz-Blatt für den Bezirk der Königlichen Regierung zu Danzig”

– No. 18, 1.03.1817 [Extraordinaire Beilage zu No. 18. des Danziger Intelligenz-Blatts]; No. 20, 8.03.1817 [Zweite Beilage zu No. 20. des Danziger Intelligenz-Blatts]; No. 26, 29.03.1817 [Zweite Beilage zu No. 26. des Danziger Intelligenz-Blatts]; No. 58, 19.07.1817 [Dritte Beilage zu No. 58. des Intelligenz-Blatts]; No. 59, 23.07.1817 [Beilage zu No. 59. des Intelligenz-Blatts]; No. 60, 26.07.1817 [Dritte Beilage zu No. 60. des Intelligenz-Blatts]; No. 93, 19.11.1817 [Zweite Beilage zu No. 93. Intelligenz-Blatts]; No. 94, 22.11.1817 [Zweite Beilage zu No. 94. Intelligenz-Blatts]; No. 95, 26.11.1817 [Beilage zu No. 95. Intelligenz-Blatts]; No. 96, 29.11.1817 [Zweite Beilage zu No. 96. Intelligenz-Blatts]; No. 97, 3.12.1817 [Zweite Beilage zu No. 97. Intelligenz-Blatts]; No. 98, 6.12.1817 [Zweite Beilage zu No. 98. Intelligenz-Blatts]; No. 100, 13.12.1817 [Dritte Beilage zu No. 100. Intelligenz-Blatts]; No. 102, 20.12.1817 [Dritte Beilage zu No. 102. Intelligenz-Blatts]; No. 103, 24.12.1817 [Zweite Beilage zu No. 103. Intelligenz-Blatts];

– No. 24, 25.03.1826 [Extraordinaire Beilage zu No. 24. des Intelligenz-Blatts]; No. 25, 29.03.1826; No. 93, 15.12.1829; No. 78, 2.04.1830; No. 84, 10.04.1830; No. 99, 30.04.1830; No. 107, 10.05.1830; No. 109, 12.05.1830; No. 120, 26.05.1830; No. 24, 29.01.1831; No. 30, 5.02.1831; No. 56, 8.03.1831; No. 77, 2.04.1831; No. 98, 29.04. 1831; No. 100, 2.05. 1831; No. 24, 28.01.1832 [Beilage zu No. 24]; No. 100, 30.04.1833; No. 103, 4.05.1833; No. 99, 29.04.1837.

LITERATURA

Babnis M., *Czasopisma kulturalne wydawane w Gdańsku do połowy XIX wieku*, „Libri Gedanenses” t. 19/20 (2003), s. 60–85.

Das Danziger Adreßbuchwesen, von R. Wenzel, Hamburg 2004.

Dargacz J., *Od Sopotu po Stogi. Początki kąpielisk morskich w okolicach Gdańska (1800–1870)*, Gdańsk 2020.

Das neue jetzt-lebende Dantzig..., Dantzig 1809, 1810.

Forstreuter K., *Schumacher Wilhelm*, [w:] *Altpreußische Biographie*, hrsg. von C. Krollmann, Bd. 2, Marburg 1969, s. 648.

Księga wpisów uczniów Gimnazjum Gdańskiego 1580–1814, oprac. Z. Nowak, P. Szafran, Gdańsk 1974.

- Mosakowski J., *Dzieje Gdańska w niemieckiej powieści historycznej XIX wieku*, Pruszcz Gdański 2009.
- Namen-Verzeichniß der resp. Mitglieder der Danziger Bibelgesellschaft, nach alphabetischer Ordnung vom Jahr 1817, „Intelligenz-Blatt für den Bezirk der Königl. Regierung zu Danzig”, No. 2, 7.01.1818 [Extraordinaire Beilage zu No. 2. des Intelligenz-Blatts], s. 48–52.
- Paluchowski P., *Danziger Erfahrungen w latach 1739–1793. Studium z dziejów gdańskiego czasopiśmiennictwa*, Warszawa 2013.
- Paluchowski P., *Das itzt-lebende Dantzig... Drukowane spisy gdańskich urzędników z lat 1741–1810*, „Libri Gedanenses”, t. 37 (2020), s. 67–81.
- Paluchowski P., *Gdańskie książki adresowe w latach 1793–1807*, „Libri Gedanenses”, t. 38 (2021), s. 143–165.
- Schumacher W., *Geschichte der Cholera in Danzig im Jahre 1831*, Danzig 1831.
- Schumacher W., *Zacharias Zappio, oder Liebe und Leben eines Danziger Bürgers*, Danzig 1840.
- Übersicht der Bestandtheile und Verzeichniss aller Ortschaften des Danziger Regierungs-Bezirk, Danzig 1820.
- Vergleichungs-Tafel des Reaumischen, Fabrenheirischen und des in Danzig gebräuchlichen von Gottfried Reyger eingeführten Thermometers, [w:] P.A. Lampe, *Neuer Haus- und Geschichts-Calender, auf das Jahr nach Christi Geburt MDCCCXIII für die Stadt Danzig und benachbarte Oerter berechnet*, Danzig [1812].
- Włodarczyk E., *Kultura materialna i warunki życia ludności [w:] Historia Gdańska*, t. 4, cz. 1: 1815–1920, red. E. Cieślak, Sopot 1998, s. 170–184.
- Gliński M., *Daniel Ludwig Wedel*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=WEDEL_DANIEL_LUDWIG,_księgarz
- Gliński M., *Johann Carl Alberti*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=ALBERTI_JOHANN_CARL,_wydawca
- Gliński M., *Johann Wilhelm Oertell*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=OERTELL_JOHANN_WILHELM,_kupiec,_malarz-amator
- Gliński M., *Towarzystwo Biblijne*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=TOWARZYSTWO_BIBLIJNE
- Gliński M., *Towarzystwo Pokoju*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=TOWARZYSTWO_POKOJU
- Gliński M., *Wilhelm Schumacher*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=SCHUMACHER_WILHELM

PIOTR PALUCHOWSKI

GDAŃSK ADDRESS BOOKS
FROM THE YEARS 1817, 1830 AND 1831

Abstract. This paper provides a primary source analysis of three address books covering Gdańsk. They were published in 1817 (*Adreß-Buch für das Königliche Danziger Regierungs-Departement mit besonderer Berücksichtigung der Stadt Danzig und ihres Polizei-Bezirks*), 1830 (*Adreßbuch der Königlich Westpreussischen See- und Handlungsstadt Danzig und deren combinirte Vorstädte*) and 1831 (*Danziger Stadt- und Adreß-Almanach für das Jahr 1831*). In the period in question, publications of this type were issued in Gdańsk on an incidental basis. As evidenced, three different individuals preparing the books had different ideas on what should be included in them – hence their considerable diversity from both the educational point of view and the thematic one.

Keywords: Gdańsk, 19th century; address books; Wilhelm Schumacher (1800–1837)

PIOTR PALUCHOWSKI

DANZIGER ADRESSBÜCHER
AUS DEN JAHREN 1817, 1830 UND 1831

Abstract. Der Artikel stellt eine Quellenanalyse von drei Adressbüchern, die Danzig umfassen, dar. Sie erschienen 1817 (*Adreß-Buch für das Königliche Danziger Regierungs-Departement mit besonderer Berücksichtigung der Stadt Danzig und ihres Polizei-Bezirks*), 1830 (*Adreßbuch der Königlich Westpreussischen See- und Handlungsstadt Danzig und deren combinirte Vorstädte*) und 1831 (*Danziger Stadt- und Adreß-Almanach für das Jahr 1831*). In dieser Zeit wurden solche Veröffentlichungen in Danzig nur selten herausgegeben. Wie gezeigt, hatten drei verschiedene Personen, die die betreffenden Publikationen erstellten, unterschiedliche Ansichten darüber, was in sie aufgenommen werden sollte, daher ihre beträchtliche Vielfalt, sowohl hinsichtlich der Redaktion als auch der Thematik.

Schlüsselwörter: Danzig, 19. Jahrhundert; Adressbücher; Wilhelm Schumacher (1800–1837)